

sem a szerkezetben. S épen azért annyira világos és közvetlen, hogy a legigénytelenebb ember is megértheti. Hatásával egy másik nagy eszköze a keresetlen őszinteség és a sokoldalúság, változatosság. S le tudta bilincselni saját korának figyelmét korát visszatükröző költeményei által is. Nyelve az érzésekhez és gondolatokhoz simúl, ép úgy a versalakok. Igen becses és alapos tanulmányra valló a *Petőfi és az 50-es évek költői* című értekezés, a melyben különösen Petőfinek Szelesteyre, Lisznyaira, Székely Józsefre, Tóth Endrere és Tóth Kálmánra való hatását elemzi finom elmével. *Petőfi vallásos és erkölcsi nézetei*-ben pedig meggyőzi az olvasót, hogy Petőfi nem úgynevezett vallásos költő ugyan, de azért van hite és emberszeretete, mely a természetből és családeletről sarjad. Istenben vetett hite és bizalma rendíthetetlen. Ha néha elfogják is a kételyek, csakhamar ismét megnyugszik, mert az isten fogalmával az igazságosság és czélszerűség fogalmát is egyesülve látja. A mit ő tesz, az föltétlenül jól van téve és bírálatunkon kívül esik. Jósággal nyerhetjük meg szeretetét, stb. stb. Ép ily érdekesen foglalkozik erkölcsi nézeteivel és böleselmi irányával.

Szóval e könyv becses gyarapodása Petőfi-irodalmunknak. A mily alapos és mélyreható, oly világos, egyszerű. Eltanulta és alkalmazza a nagy költő e fent dicsért sajátosságát. Élvezetet és tanulságot szerez vele magának, a ki elolvassa.

V—y.

Franciaország.

— Irtá: *John Edward Courtenay Bodley* Fordította *Darvai Mór dr.*
Budapest. Az Akadémia kiadása. 1899. —

Courtenay Bodley angol író a 80-as évek vége felé határozta el, hogy Franciaországról, melynek intézményei és története iránt mindig különösen érdeklődött, nagyobb munkát fog írni, olyan formán mint a hogy Tocqueville tanulmányozta az amerikai újabb államok alakulásának keretében az emberiség fejlődését.

1890. májusában érkezett Bodley Franciaországba, azzal a tervvel, hogy egy-két évig megfigyelve a modern Franciaország állapotjait, az összegyűjtött anyagot hazatérése után Londonban fogja feldolgozni.

Hova-tovább belemélyedt a harmadik köztársaság kivételes eredeti politikai és társadalmi rendszerének tanulmányozásába, kénytelen volt belátni, hogy eddig szerzett és többnyire könyvekből mirített tudása egyszerűen elégtelen az egyre hatalmasabb körvonalakban megjelenő munka kidolgozására. És így történt, hogy tudósunk, ki eredetileg csak körutazást szándékozott tenni a szabadság, egyenlőség és testvériség földjén, *hét* teljes esztendeig tartózkodott Franciaországban.

Ebből az időből öt évet töltött Párisban. Érdekes a benyomás, melyet a világ fővárosa az angol publicistára tett. Minthogy azok a

nézetek, melyeket Párisról mond, a könyv szellemével és Bodley felfogásával közelebből ismertetnek meg, nem egészen fölösleges emlékünke vésnünk e sorokat:

„Párisban még meg van az anyag a világ legvonzóbb társadalmi élete számára. Szerencsétlenségre azonban annyira szétmálló, annyira fel van osztva apróbb részekre és annyira módosítja a mulatni vágyó kozmopolita elem, hogy a ragyogó város társadalmi szempontból elveszti a nagy székhely jellegét. Az elegáns osztály nem érintkezik a kormányzó osztályal és a lángész, a szellem és tudomány embereinek kölcsönös érintkezése igen fogyatékos. Itt-ott a különböző csoportok határszéle elmosódik, de általában véve az elegáns, a politikai és a kulturális világ ritkán találkozik közös talajon. Ha az idegen sajnálja a dolgok ez állását, azt mondják neki, hogy ez elkerülhetetlen. A léhák elítélik a politikusok morálját. A politikusok becsmérlik az elegáns világ értelmi képességeit. A munkálkodók és gondolkodók, kik a többiek ellenére is fentartják Franciaország tekintélyét, csendesebb megvetéssel viseltetnek mind a két kategoria iránt, mind a kettő hibája lévén, hogy megszűnt a francia társasélet nagy dicsősége: a szalon. Ezenfelül nagyon is sok hirlapot lát az ember Párisban és minthogy a boulevard publicistái kíméletlen hangon szokták gyalázni azokat a honfitársaikat, kik eltérő nézetűek, a féket nem ismerő sajtó termékeibe való mélyedés eltorzítja az idegen fantáziájában az ország állapotainak képét.

A mi Bodleyt illeti, ő alaposabb kutatásokat végzett a francia földön, semhogy itélete felületes lehetne. Tanulmányaiban a francia szellem legkiválóbb képviselői látták el tanácsokkal, különösen kezére járt munkájában Taine, a ki megismertette vele módszerét, melylyel *Origine de la France contemporaine* című és hasonló témájú munkáját írta (épen 40 év előtt).

Bodley első sorban Párist, a fővárost figyelte meg s összekötései révén megfordult a legelőkelőbb körökben. Nem kerülte el figyelmét, hogy az *esprit critique*, mely a nagy forradalmat okozta, még mindig működik. A harmadik köztársaság alatt azonban a pessimizmus alakját öltötte fel, a minek okául közönségesen a szerencsétlen 1870-i háborút szokás felhozni. Bodley nem osztja e véleményét. Szerinte a francia közéletet megmérgező folytonos viszályt kell ez általános pessimizmus okául tekintenünk.

Hogy az ország kormányzatában hiba van, ezt a pessimizmus folytonos növekedése igazolja. Bodley azonban nem a köztársasági államformában keresi a baj gyökerét, hanem a parlamentáris formában. A rendszer jelentékeny hibája, hogy oly központosított közigazgatással van kombinálva, melyet egyetlen erős kéznek kellene igazítani „és így a parlamentáris kormányzat nemhogy módosítaná, csak jobban súlyosbítja a centralizáció fogyatkozásait“.

A mostani viszonyok között ki van zárva annak lehetősége, hogy erős központi kormányra bizzák az országot a francziák; az államhatalmat így valójában a választott képviselők gyakorolják. És hogyan? Minden parlamenti tag, mihelyt nem áll ellenséges lábón a miniszterekkel, nagy ambícióval fog hozzá — népszerűségének növelése céljából — állások, kitüntetések osztogatásához. Ellenőrző választókerületében a hivatalnoki kart s az előléptetések és kinevezések dolgában határoz. Így alakulnak át a nagy nemzet fiai protekciót hajhászó hivatalvádlószökká.

Nem kis mértékben járúl hozzá a nemzet demoralizálásához a *sajtó*. Naponta 100 meg 100 ezer példányban keringnek a nép között az olesó krajczáros újságok, melyek tele torokkal hirdetik a kisvárosi vagy falusi olvasó épülésére, hogy X politikus, Z tábornok, vagy Y főpap gonosztettel megbélyegzett egyén. A vidéki lapok persze igyekeznek tultenni a boulevard gyalázkodó nyomtatványain. És így a közpálya embereinek mindennapos megdobálása általános divat.

A könyv egyik legfigyelemreméltóbb része a forradalom kritikájával foglalkozik. Bodley a tárgyban egyetért Taine-nel, a ki a „Modern Franciaország kezdetei“-ben honfitársainak nagy meglepetésére nem lelkesül a rémuralom hőseiért, sőt eredményeiért se. És idézi Renant, ki egy akadémiai beszédében a következőképp nyilatkozott a világtörténet annak emlékezetes drámájáról:

Ha figyelmünk elfordul a forradalom nagyszerű végzetességétől, gyűlöletes és iszonyú mindaz a mi megmarad: megevezhetetlen orgia, szörnyű verekedés, melybe örültek, tehetetlenek és hitetlenek rohannak, mert ösztönük sugja, hogy elérkezett a nekik kedvező alkalom és az emberiség legvisszataszítóbb részét kecsgetteti a győzelem. Minden gonoszság és esztelenség egyesülni látszott, hogy a forradalom napjainak sikerét létrehozza“.

Mi eredménye volt e rémitő vérontásnak? — kérdi szerzőnk s ügyes megokolás után meg is felel reá: Egészen a belső forradalomnak kell tulajdonítanunk az encienne régime chaoszerű közigazgatását, a pénzügyek rossz kezelését s az egész társadalmat átható feslettséget és romlottságot.

Ismertetve és kritikailag méltatva különböző írók véleményét, Bodley konstatálja, hogy nincs meg a vélemények összhangja a forradalom hatásaira nézve, se arra nézve, hogy tulajdonképen mely kormányformát kell eredményeül tekintenünk? Végül kifejti, hogy a mai Franciaország sem forradalmi intézményeken alapszik, hanem Napoleon alkotásaiból fejlődött ki.

— Napoleon azon műve, mely túlélte őt: a modern Franciaország. Ezt már Taine állította, a kinek nézetével Bodley legtöbbször egyetért. Franciaország egész központosított közigazgatása Napoleon alkotása. Hiszen ő szervezte a dépertement-ok szerint való közigazgatási

beosztást. Az egyház és állam közti viszony szabályozására most is az ő concordatumai érvényesek. Napoleon létesítette az egyetemet, a polgári és büntető törvényt, az államtanácsot, a bírósági rendszert, a pénzügyi rendszert, szóval a *légion d'honneur*-től kezdve a *banque de France*-ig minden intézményt, melyet a francia közvélemény maig is tiszteltben tart.

Igen érdekes a könyvnek az a része is, melyben Bodley a francia *szabadságot* teszi vizsgálódása tárgyává. Az a nézet, hogy a ki Franciaországban lakik, folytonos zaklatásnak van kitéve, túlzás. Mindamellett nem ritkák az oly esetek, melyek azt a meggyőződést keltik bennünk, hogy a *liberté, égalité, fraternité* hazájában a szabadságot nem szabad tulságosan komolyan vennünk.

A szabadság Franciaországban külön megítélést kíván. Noha száz év mult el az emberi jogok proklamálása óta, annyi türelmetlenség maradt vissza az országban, hogy azt lehetne mondani: a francia úgy fogja föl a szabadságot, hogy *szabad az ő eszméinek megfelelőleg gondolkozni*.

Visszatekintve a történeti multra, az a legtöbb író benyomása, hogy a francziák, bármily párthoz vagy valláshoz tartozzanak is, általában nem képesek felfogni a szabadságot és türelmességet a szív legmagasabb értelmében. Bodley ezt a nézetet módosítva teszi magáévé, azzal a hozzáadással, hogy Franciaországnak vannak türelmes polgárai is, számuk azonban ez idő szerint oly csekély, hogy a törvényhozó testületben kis csoportot se alkothatnak. Minthogy a régi liberális párt közönyös, két türelmetlen párttöredék játszik szerepet. Egyik a klerikális reakció pártja, a kikkel szemben az egykori jakobinusok elv-utódai harcolnak. Azoknak a jakobinusoknak utódai ők, a kik a forradalmat más mederbe terelték, hogy saját érdekeiket mozdítsák elő. Ez a forradalmi kisebbség, a mely az anarkiát hirdeti s a melynek követeléseit a parlamentáris kormány képtelen tökéletesen visszaútasítani, egyik legfőbb oka lesz annak, ha Franciaország az új században megváltoztatja kormányformáját.

A legutolsó évek tanulmányai kimutatták, hogy akármilyen a végrehajtó hatalom fejének jelleme és bármily iránynak képviselője, előbb — vagy utóbb magára vonja oly nagy számú francia ellenszenvét, hogy állása tarthatatlanná válik. Mindamellett a köztársaság ideális formája volna Franciaország kormányának, ha nem volna meg a nemzetben a leküzdhetetlen vágy nemzeti hős után, a kit imádni akarnak. Ez a különös faji sajáttság lesz a köztársaság megbuktatója. Bármennyire védekezzenek is a féltékenyek ez áramlat ellen, el fog jönni az idő, a mikor semmi sem tarthatja vissza Franciaországot attól, hogy meghódolva üdvözölje a hőst, a kit választott magának. „És valóban nem hiányzanak a jelek, melyek arra mutatnak, hogy Franciaországnak ép oly erős kézre volna szüksége, hogy a nemzetet kalauzolja a XIX. századból, mint a milyennel az első konzul e korszakba vezette“.

E szavakkal végzi Bodley Franciaországról írott munkáját melylyel, hogy Angliának sőt Franciaországnak is számos politikusa ért egyet ez angol tudós mélyreható, erős logikájú fejtegetéseivel, mutatja az a rendkívüli siker, melyet a munka mindenütt elért, a hol angolul olvasnak.

*Ifj. Téglás Gábor.*¹

Gróf Tolsztoj Leo: Mi a művészet?

Fordította *Hegedüs Pál* tanár. Szeged, 1899. Ára 3 korona.

Tolsztoj e művében nem a költő, nem is — mint a cím után várhatnók — az aesthetikus, hanem az evangelista, a népapostol nyilatkozik meg, a vallástanítók és próféták minden eszményiségével, lelkesedésével, jóakarásával, de egyúttal kizárólagosságával, egyoldalúságával és túlzásaival is. Apostoli szerepében, a mely az utóbbi években nála a költőt majdnem teljesen háttérbe szorította, annyira megy, a vallásos és népboldogító irányzat annyira erőt vesz rajta, hogy a saját költői működését is, mint *rossz művészetet*, két vallásos irányú elbeszélés kivételével, elítéli, elveti. Rossz művészet pedig szerinte minden művészet, melynek célja az élvezet, a szórakoztatás, mely a *szép* eszméjét akarja kifejezni, visszatükröztetni, mely nem az egész néphez, a nép valamennyi osztályához, hanem csak a műveltek, felvilágosodottak, előkelők osztályához szól, melynek üzése nagy előtanulmányt, nagy technikai ismeretet föltételez s gazdag javadalmazással van egybekötve, — tehát azt lehet mondani, az utóbbi századok egész művészete a renaissance-től napjainkig, s a művészet minden ága: képzőművészet, zene, színművészet, költészet. Ellenben *jó, helyes irányú* művészet az, melynek célja az, hogy érzelmeket és pedig vallásos érzelmeket közvetítsen s ez úton az embereket egymással egyesítse, a keresztyénség nagy tanait: az egyetemes testvériséget és egyenlőséget közelebb vigye a megvalósulás felé, a melyhez tehát mindenki hozzáférhet, a melyet mindenki megérthet. Ilyenek a Genesis elbeszélései, a népdalok, népmondák, a zsoltárok, prófétaiák, az evangeliumi példázatok, az Ilias és Odyssea, ilyenek a középkor művészi alkotásai, az újkorból Dickens, Hugo, Dosztojewszky művei, Millet, Bastien-Lepage, Jules Breton s mások festményei. Ez az igazi művészet, mely kezdetben teljesen uralkodó volt, — mert az emberiség kezdetben a különféle művészi tevékenységnek csak egy részét látta, azokat a műalkotásokat, melyeknek céljuk vallási érzelmek közvetítése, — ma csaknem teljesen hiányzik; ma az emberiség legnemesebb érzelmeit kifejezni

¹ Az olyan ifjan elhunyt buzgó munkatársunknak utolsó irodalmi munkája ez a *szép* könyvismertetés, melyet halálos ágyán írt az „Erdélyi Múzeum” számára. Hirdesse ez is emlékezetét annak a korán ellobogott újjú lángnak, melyhez annyi *szép* reménység fűződött.